

Received / Makale Geliş Tarihi 26.01.2024
Published / Yayınlanma Tarihi 30.06.2024
Volume / Issue (Cilt/Sayı)-ss/pp 11(108), 1067-1079

Research Article / Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.12603004

Doç. Servet Senem Uğurlu

<https://orcid.org/0000-0003-2307-9623>

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul / TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/04e9czp26>

Klasik Osmanlı Dönemi Saray Yaşamında Kullanılan Sultan Kaftanları

Sultan Kaftans Used in Palace Life in the Classical Ottoman Period

ÖZET

Giysiler, biyolojik özellikleri nedeniyle insanlar için vazgeçilemez ve zorunlu eşyalarındandır. Önceleri yaşadıkları ortam, iklim ve hava şartları nedeniyle örtünme gereksimi hisseden insanlar zamanla statü ve moda gibi kültürel kavramlarla giysilerini çeşitlendirmişlerdir. Dünya üzerinde farklı uygarlıklar çeşitli biçimlerde kültürlerine has karakteristik öğeler taşıyan giysi türleriyle kolaylıkla tanınmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu Anadolu'da kurulmuş, Asya, Afrika, Avrupa gibi üç önemli kıtada toprak sahibi olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın Klasik Döneminin hüküm sürdüğü süreçte, 16.-17. yüzyıllarda kaydedilen tutanak ve evraklardan, Osmanlı sarayı ve saraya bağlı atölyelerin varlığı ile atölye çalışanlarının takip edildiği ve bu atölyelerde oldukça kalabalık sayıda çalışanın olduğu görülmektedir. Ancak 18. yüzyılda çalışan ustaların sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Bu atölyelerde dokunan kumaşlar ve giysilerin kimler için dikildiği hakkında Ahi teşkilatı ile Ehl-i Hiref kayıtları vardır. Osmanlı saray yaşamında kullanılan giysiler incelendiğinde, özellikle sultanlar için yapılmış kaftanlar ihtişamı ve süsleriyle dikkat çekmektedir. Bu kaftanlar yapıldığı dönemin en iyi malzemeleri, teknik, renk, uygulama özellikleri, motif ve desen kompozisyonları ile özellikle ipek, altın, gümüş malzemelerle kullanılarak dokunmuştur. Dönemin en usta dokumacıları tarafından dokunmuş ve en ünlü terzileri tarafından dikilmiştir.

Bu araştırma makalesinde; günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonunda korunan, Osmanlı saray yaşamında kullanılan sultan kaftanları hakkında araştırma yapılmıştır. Bu kaftanların malzeme, teknik, renk, uygulama özellikleri, motif ve desen kompozisyonları, giysi olarak biçimsel özellikleri ve kullanıldığı yerlerle ilgili bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, gelenek, kumaş, kaftan, sultan, dokuma.

ABSTRACT

Clothes are indispensable and necessary items for humans due to their biological properties. People, who previously felt the need to cover themselves due to the environment, climate and weather conditions they lived in, have diversified their clothes over time with cultural concepts such as status and fashion. Different civilizations around the world are easily recognized by their various types of clothing that carry characteristic elements specific to their culture. The Ottoman Empire was founded in Anatolia and landed on three important continents: Asia, Africa and Europe. Especially during the period when the Classical Period of the Ottoman Empire prevailed, in the 16th-17th centuries. From the minutes and documents recorded in the centuries, it is seen in the existence of the Ottoman palace and the workshops attached to the palace, the workshop employees were followed, and there were quite a large number of employees in these workshops. However, in the 18th century, the number of masters working in these workshops decreased significantly. There are records of the Ahi organization and Ehl-i Hiref about the fabrics woven in these workshops and for whom the clothes were sewn.

When we examine the clothes used in Ottoman palace life, the caftans made especially for the sultans attract attention with their magnificence and ornaments. These caftans were woven using the best materials of the period in which they were made, especially silk, gold and silver, with techniques, colors, application features, motifs, and pattern compositions. It was woven by the most skillful weavers of the period and sewn by the most famous tailors.

Keywords: Ottoman, tradition, fabric, caftan, sultan, weaving.

1. GİRİŞ

Uygarlık tarihi boyunca geliştirilen giyim kültürü, öncelikle insanın yaşadığı coğrafyaya göre şekillenmiştir. İnsan derisinin hayvanlar gibi yaşadıkları çevreye göre uyumlu deri, post, pul gibi özellikleri olmadığından, öncelikle vücudunu korumak, insan vücudu için soğuk ve sıcak hava koşulları, güneş ışınları, rüzgâr gibi olumsuz koşullardan kendilerini yalıtım için örtünmüşlerdir. İnsanın çıplaklığı ile başlayan örtünme olgusu, rahat yaşama arzusu ile devam etmiştir. Tarihsel süreçte gelişen toplum-birey ilişkisi, statü, moda gibi değerler ile çeşitlenmiştir. Tüm bunlara ek olarak süslenme ve gösteriş tutkusu ile şekillenmiştir.

Farklı toplumlarda çeşitli özellikleri ile kültürel kimliği yansıtan giyim kültürü, geleneksel değerlerden yararlanılarak geliştirilmiştir. Her toplumun kendilerine özel geleneksel giysileri vardır. "Geleneksel dokuma ve giysilerde görülen süs ve ilgi çekici unsurlar, doğal sınırları içinde, çevreleri ile uyumlu bütünleşmişlerdir. Dokusal yüzey süslemeleri çeşitli tekniklerle yapılır. Bunları takı ve aksesuarlar, boya ve renklendirilmiş malzemeler, dokuma örgüleri ve teknikler, farklı malzemeler, motifler ve dikiş müdahaleleri ile yapılan süsler diye sıralayabiliriz" (Uğurlu, 1994a: 11).

İnsanların toplum içerisindeki giysileri incelendiğinde, günlük giysileri ile özel günlerde giydiği giysilerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bu nedenle kültürel kimlik bağlamında, gelinlik, damatlık, misafirlik, adamlık gibi kavramlar ile ifade edilen giysiler vardır. Özel günlerde giyilen bu giysiler, malzeme, teknik, renk, motif ve desen kompozisyonu gibi özellikleriyle ayrılmakta, süslemeleri ile özenle yapıldıkları görülmektedir.

İnsanların özel günlerdeki giysileri gündelik hayatta kullandığı giysilerinden farklıdır. Giysileri birbirinden ayırt etmek için kullanılacağı yere göre bazı grup adlarıyla isimlendirilmiştir. Bu yüzden halk yaşamında damatlık, gelinlik, adamlık, misafirlik, gündelik gibi kavramlar gelişmiştir. Bu giysilerin malzeme, dokuma, renk, desen ve kesimleri günlük giysilerden farklı olduğu gibi süsleri de özenle yapılmıştır.

2. KLASİK OSMANLI DÖNEMİNDE SARAYDA KULLANILAN KAFTANLAR

Osmanlı İmparatorluğunda giyim saray ve halk giyimi olarak temelde iki farklı gruba ayrılmıştır. Sarayda eldeki imkanlar doğrultusunda güç, saltanat, gösteriş ve statü göstergelerini yansıtan giysiler kullanılmıştır. Dönemin en iyi malzemeleri, ülkenin en iyi ustaları tarafından saray kontrolü altında dokunmuştur. Dokunan giysiler sarayda ve saraya bağlı usta terziler tarafından dikilerek sultan ve yakınları için hazırlanmıştır (Uğurlu, 1987: 25-27).

2.1. Tanım

Karakteristik özellikleri ile kaftan, insan vücuduna oldukça bol gelecek biçimde yapılması, öncelikle giyenin rahatlığını sağlaması, giysinin ön tarafının açılır yapılmış olmasıyla tanımlanabilecek bir dış giyim türüdür. Uygarlık tarihi incelendiğinde, olumsuz doğa koşullarından korunma ve toplum içinde "ayıp örtme" amaç ve düşüncesi ile başlayan dokusal yüzeylerin sonsuz alan ve yönlerde gelişimi devam etmektedir Türklerin dış giyim olarak kaftanı sıklıkla kullandıkları bilinmektedir. Kaftanlar kalça altı, diz altı, tam boy/ ayak bileği gibi farklı uzunluklarda yapılmıştır. Kaftan giyenin toplum içerisinde statü ve zenginliği göstermektedir. Kaftanın malzemesi, aksesuar ve süslemeleri ile de farklı değişiklik göstermekte ve kaftanı kullananın statüsü ile zenginliğini yansıtmaktadır.

Halk arasında kaftanla ilgili çeşitli deyim ve atasözü vardır. Bunlar "Bu size biçilmiş kaftan", "Biçilmiş kaftan" deyimleri ile "Doğmadık çocuğa kaftan biçilmez", "Boyuna göre biçilmiş kaftandır", "Gömlek kaftandan yakındır", "Kendini bilmeze kendini bildirmek, öküze kaftan biçmek gibidir", "Haddini bilmeze haddini bildirmek, öküze kaftan giydirmek gibidir" atasözleri halk yaşamında kullanılmıştır.

2.2. Osmanlı Sarayında Kullanılan Kaftanlar

Osmanlı sarayında kaftanları da en kıymetli malzemelerle kullanılarak dokunmuş kumaşlarla yapılmışlardır. Kaftanlar Osmanlıların statü sembolü olmuş; sultandan yeniçerilere, meslek pirinden küçük bir erkek çocuğuna kadar herkes tarafından kaftan kullanılmıştır (Koçu, 1967: 137). Türklerin güzel giysiler giymeleri ve bunları sergilemesi, onların yaşamlarında önemli yer tutmuştur. Hatta güzel giyinmeyi iyi bir yemeğe giyimi tercih etmişler, giyim onların en büyük zevkleri olmuştur (And, 1993: 196).

Balıkesir Gönenli yazar Ömer Seyfettin'in "Pembe İncili Kaftan" hikâyesinde de iyi giyimin bir Türk insanı için ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı sultanının temsilen elçi olarak görevlendirilen Muhsin Çelebi, devletin itibarını temsil ettiğini düşünerek tüm parasını harcayarak diktirttiği pembe incili

kaftanı, onun görüşme sırasında yaşadığı duygu ve düşünceleri ayrıntılı biçimde tasvir edilmiştir. Ayrıca 16. ve 17. yüzyıllarda yapılmış minyatür ve resmi kayıtlardan, Osmanlı sarayı için ne tür kumaşların dokunmuş olduğu, kullanıldığı, kumaşların temel özellikleri, motif ve desen kompozisyonları hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Özellikle bu dönemde yazılmış ve resimlenmiş surname gibi yazma eserlerdeki minyatürler, dönemin sessiz tanıkları olmuşlardır (Tansuğ, 1993: 29-36).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Topkapı Sarayı'nda sarayın giyiminin korunması ve saklanmasında bohçalama âdeti önemli bir gelenek olmuştur. Sultanların ölümünden sonra, onların kullandığı kaftanlar ve diğer önemli eşyaları saray çalışanları tarafından özenli bir şekilde bohçalamaları yapılmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda günümüze ulaşan Osmanlı sultanları ile Osmanlı şehzadeleri için dikilmiş önemli gün ve törenlerde giyilmiş kaftanlar, Osmanlı sarayının saltanatını açıkça göstermektedir (Şehsuvaroğlu, 1961: 7-8). Bu kaftanlarda ipek temel pamuk ise yardımcı malzeme olarak kullanılmıştır.

Kaftanlar desenlenirken, zenginliğin ifadesi olarak altın ve gümüş tellerde özellikle tercih edilmiştir. Osmanlı saray kaftanlarının ön kısmına düğme-ilik sisteminin çözümlenmesi olarak düğme yerine "Mevlana Topuzu" ile ilik yerine çarpana tekniği ile dokunmuş "Çaprast" dokumalar eklenmiştir. 1582 yılında düzenlenen, Sultan III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed'in sünnet düğününün anlatıldığı, tören ve toplantıların minyatürlerle görselleştirildiği Surname-i Hümayun'da çeşitli önemli sahneler aktarılmıştır (Reyhanlı, 1983: 55-59).

Fotoğraf 1. Peşmalciler loncasının geçidi
(Atasoy, 1997: 50)

Fotoğraf 2. Kemhacılar loncasının geçit töreni
(Atasoy, 1997: 76)

Bizans İmparatorluğunun sınır komşusu olan Osmanlı Beyliğinin gelişme çağında özellikle Orhan Bey döneminde Bizanslılarla sıkı dostluk ve kız alıp kız verme gibi örnekler ortaya çıkmıştır. Osman Gazi sade ve basit elbiseler giyerken (Rasim, 1994: 16) Orhan Bey'den başlayarak Osmanlı yöneticilerinin törene önem vermesi, yöneticilerin giysileri ve kullandıkları süsleri ile zenginlik ihtişam ve güçlerini gösterme fırsatı bulmaları öne çıkmıştır.

Saraydan halka kadar uzanan insan çeşitliliği içerisinde kaftan, Osmanlılar için sembolik ve sosyolojik anlamlar taşımıştır. Kaftan rütbe, ödül, ceza, tören, önemli geçiş ritüellerinde kullanılan önemli giysilerden olmuştur (Atasoy, Denny, Mackie, Tezcan, 2001: 21-36). Osmanlı sarayında sultan ve yöneticilere haberler sembolik olarak kullanılan kaftanlarla gönderilmiştir. Örneğin sultanın ölüm cezası verdiklerine onun tarafından gönderilen siyah keten kaftan, sarayda ödüllendirilenlere ise kıymetli kaftanlar giydirilmiştir.

Sarayda ve saraya bağlı atölyelerde çalışan zanaatçılar (Kütükoğlu, 1983: 56-85) halktan seçilir, savaşlarda yenilen ülkelerdeki sanatçılar İstanbul'a getirilerek saray gereksinimleri karşılamak için sarayda kurulmuş Enderun, Ehl-i Hıref ve Karhane-i Hassa alayına bağlı atölyelerde çalıştırılırdı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğunda iki farklı sanat görülmüştür. Bu sanatlar daima birbirinden farklı saray sanatı ve halk

sanatı olmuştur. Bursa'nın alınması sonrasında Osmanlılar, komşuları Bizans'tan saray yaşantısına özenmişlerdir. Orhan Bey zamanında ise geleneksel giysilerini giymeyi bırakmışlar, bunun yerine ipekli dokumalardan yapılmış lüks giysiler kullanmaya başlamışlardır. İzmirli Mansurizade Mustafa Paşa, Netayicül Vukuat kitabında Yıldırım Han'ın altın düğmeli, altın ve ipek tellerle dokunmuş elbiseler giydiğini yazmıştır (Uğurlu, 1994a: 11).

Fotoğraf 3. Kanuni Sultan Süleyman gravürü
(Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 11)

Fotoğraf 4. Surnâme-i Hümayûn'da dokumacı loncasının geçit töreni (And, 1982: 131)

Önceleri oldukça sade olan Osmanlı sarayı kaftanları sonrasında daha çeşitlenmiş ve en iyi malzemeler kullanılarak hazırlanmaya başlamıştır. Kaftanlara samur, kakum, foryum gibi hayvanların kürkleri eklenmiştir. Kürklü kaftanlara "Kapaniçe" adı verilmiş, içinde kürk, dışında ise kemha, seraser, atlas, gezi gibi dokumalar kullanılarak dikilmiştir. Kaftanların soğuk havalarda samur kürklerle birlikte kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlı sultanlarından Kırım hanları ve kendi yanında çalışanlarına iltifat olarak kapaniçe hediye edilmiştir. 1582 yılında yapılan Şehzade Mehmed'in sünnet törenini (Öz, 1946: 61-62) anlatan, günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonu'nda korunan Surnâme-i Hümayûn isimli yazma eserde; çok sayıda iş kolu ve esnafların geçit törenleri minyatürler ile betimlenmiştir.

Fotoğraf 5. Surnâme-i Hümayûn'da Kaftancılar loncası ayrıntısı
(Atasoy,1997: 91)

Fotoğraf 6. Kaftan terzilerinin geçit töreni (Atasoy,1997: 91)

1582 şenliğinin görgü tanığı olan Alman Haunolth esnaf alaylarının her birinin bayrak ve flamalarını not almıştır. Şam kumaşı dokuyanların biri yeşil diğeri beyaz olmak üzere üstüne harf işlemleri olan iki bayrak, ketenciler yeşil-kırmızı- sarı-beyaz bayrak, Bursa işi ipekli ve altın sırmalı kumaş satanlar biri üzeri harflerle işlemeli beyaz ve yeşil iki bayrak, altın dövenler altınla işlemeli kırmızı bayrak, kumaş

dokuyan ve boyayanlar biri yeşil kenarlı kırmızı ve diğeri yeşil kenarlı beyaz olmak üzere iki bayrak, Türk terziler üzeri altın işlemeli kırmızı bayrak ile sarı-kırmızı renkte bir diğerk bayrak biçiminde notlar alınmıştır (And, 1982: 242-247).

2.2.1. Malzeme

Osmanlı sarayında ve sultan kaftanlarında dönemin en kaliteli ipek, pamuk, keten ve yün malzemesi kullanılmıştır. “Dokumaların, kullanılan malzemenin pahalılığı oranında değerli olacağı saplantısı, kuruluştan sonra Osmanlı saltanatını da kürk, ipek, kıymetli taş, inci, altın ve gümüşlü dokumalar kullanımına yöneltmişti” (Uğurlu, 1994b: 94). Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda devletin güçlülüğüyle paralel olarak sultan kıyafetlerinde zenginliğin göstergesi olarak ipek malzemenin yanında altın ve gümüş teller kullanılmıştır (Dalsar, 1960: 27-28). Osmanlı İmparatorluğu’nun gerileme ve yıkılmasının olduğu son dönemde ise kullanılan altın ve gümüşten kar etmek için kılaptan adı verilen özel yapım malzeme kullanılmıştır. Maliyet masraflarını azaltmak için pamuk ipliği üzerine altın ya da gümüş tel bükülerek yapılmış kılaptan, Osmanlı sarayında dokuma ve işleme gibi geleneksel tekstil tekniklerinde süsleme malzemesi olarak tercih edilmiştir.

Geleneksel dokumalardaki altın ve gümüş, dokuma, işleme, aksesuar oluşturma gibi çeşitli teknikler ile kullanılmıştır. “Altın ve gümüş levhalar arasında altın dövücüler tarafından dövülerek inceltilir. Dokumacılıkta kullanılabilir duruma getirmek için de kurutulmuş bağırsak üzerine yapıştırılırdı. Dar şeritler halinde kesilen altınlanmış bağırsak, ipek, keten veya pamuk ipliklere sarılarak atkı ve işleme ipliği olarak kullanılmıştır” (Uğurlu, 1994b: 97).

Osmanlı saray dokumalarında kullanılan altın ve gümüş malzemeler üç farklı yöntemle üretilmiştir. Bunlar, Kılaptan, tel ve simdir. Kılaptan, altın ya da gümüş alaşımlyı ya da hakiki gümüş teller, pamuk iplik çevresine birlikte gevşek bir büküm ile sarılmaktadır. Gümüş tel ile sarıldığında gümüş, altın tel ile sarıldığında ise altın etkisi vermektedir. Osmanlıın üretimi en pahalı kumaşları olan seraser dokumalarda altın alaşımlyı tel ile hakiki altın tel kullanılmıştır. Altın ve gümüş teller, dokuma sırasında bazen ipekle birlikte aynı anda atkı olarak kullanılmıştır. Ayrıca altın ve gümüş tellerin tek başına kullanıldığı atkılar da vardır. Altın ve gümüş teller, seraser dokumalarda kullanılmak için hazırlanmıştır. Sim olarak da isimlendirilmiş malzemenin üretiminde metal tel pamuk iplik çevresine pamuk ipliğini tamamen kapatrak sarılmaktadır. Kılaptanda iplik görülürken simde görülmemektedir. Sim üretiminde daha fazla hakiki altın ya da gümüş tel sarfı olmaktadır (Yaman, 2018: 28-29).

2.2.2. Kullanılan Teknikler ve Dokuma Çeşitleri

Osmanlı sarayında önemli bir gelenek olan kaftanlar, Osmanlı sultanı ve ailesine değerli malzeme kullanılarak özel olarak dokunmuş dokumalar kullanılarak dikilmiş kaftanlar hazırlanmıştır. Kaftan kumaşlarındaki motif ve desenler dönemin karakteristik motifleriyle oluşturulmuştur.

Fotoğraf 7. Çatma kumaşlı kaftan ayrıntısı, 16. yüzyıl ortası, TSM 13/8 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 180)

Fotoğraf 8. Aplike teknikli kaftan ayrıntısı, 17. yüzyıl, Sultan Ahmed I, TSM 3/136 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996:215)

Fotoğraf 9. İşlemeli tören kaftan, 16. yüzyıl ilk çeyreği, Şehzade Mehmed, TSM 13/738 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 83)

Dokumalarda parlaklık için atlas (saten) dokuma örgüsüne ek olarak kabartma/rölyef yapabilmek için çatma ve kadife türünde teknikler kullanmışlardır. Bezayağı ya da dimi dokuma örgülerindeki ipekli dokumalarda altın ve gümüş tel, sim, kılaptan özellikle tercih edilmiştir. Renkli ipek ipliklerle süzeni, anavata; altın ve gümüş tel, sim, kılaptan ile dival işleme teknikleri kullanılarak süslenmiştir. Bazı kaftanlarda ise applike tekniklerinden oturtma ve kakma teknikleri süslemede kullanılmıştır. Oturtma belirli bir renkteki kumaş parçalarının başka renkteki zemine applike edilmesi, kakma ise zemin kumaşından kesilerek çıkartılmış bölümde kesiklerin altına farklı renkte

kumaşın dikilmesiyle yapılan aplike işlemidir. Bunlara ek olarak sıcak baskı, hareli/muharre teknikleriyle müdahale edilen dokumaların Osmanlı saray kaftanlarında kullanıldığı görülmektedir.

Fotoğraf 10. Seraser kaftan, Sultan II. Selim, TSM 13/177, (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 170)

Fotoğraf 11. Kemha kaftan, 17. yüzyıl, Sultan Ahmed I, TSM 13/932 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 141)

Osmanlı sarayındaki kaftanlarda kullanılan kumaş çeşitleri incelendiğinde ise Seraser, Atlas, Kemha, Serenk, Çatma, Altın Telli Çatma, Kadife, Kutnu, Selimiye, Gezi, Sevayi, Telli Sevayi, Hataî ve Çuha olduğu görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı saray atölyelerinde dokunan seraser dokuma Serasercibaşı gözetiminde yapıldığı için en pahalı kumaş olmuştur. Gülistani kemha ve kemha dokumalarda ise renkli ipek ile altın ve gümüş sel, sim, kıllıktan kullanıldığı ve kaftan malzemesi olarak sıklıkla kullanıldığı için Osmanlı sarayının simgesi dokumalar arasında en önemlilerindedir.

Fotoğraf 12. Kaftan üzerinde Mevlâna topuzu ve Çaprastlar, 16. yüzyıl geç dönem-17. yüzyıl erken dönem, TSM 13/966 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 127)

Fotoğraf 13. Kemha kaftan, Sultan Osman III, 16. yüzyıl 2. yarısı, TSM 13/584 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 146)

“Ehl-i hıref ve saray terzileri bünyesinde farklı dokumalar dokunmuştur. Kemha ve kadife dokuyanlar ise en önemlileri olmuştur. Kemha dokuyucularının grubu Ehl-i Hıref örgütünün bünyesinde kurulmuş, 16. yüzyıl başından 18. yüzyıl sonuna kadar dokumaya devam etmişlerdir. Bu grubun usta ve çıraklarının

toplamı 70 kişiyi aşarken 18. yüzyılda sayıları üç kalıncaya kadar sayıları gittikçe azalmıştır (Yaman, 2018: 31).

Seraser, tüm yüzeyi altın ve gümüş tel ya da klaptanlarla dokunduğu için Osmanlı İmparatorluğunun en değerli ve en pahalı dokuma çeşididir. Bu yüzden seraser, saraya bağlı İstanbul atölyelerinde Serasercibaşı gözetiminde dokunmuştur. Kemha ise Osmanlı Sarayında dış kaftan için en çok kullanılan kumaş çeşididir. Gülistani kemha dokuma ise özellikleri bakımından Osmanlı sarayını temsil eden dokumalar içerisinde en önemlilerindedir.

2.2.3. Renkler

Osmanlı toplumunda giyim, giyenin kültürel kimliğine göre belirlenen kurallarla değişiklik göstermektedir. Osmanlılarda giysi, toplum yaşamının bir ifadesi olmuştur. Giysinin biçimi, kumaşı, dokumanın motif ve desenleri, rengi; giyenin toplum içindeki yerini ve kültürel kimliğini yansıtmaktadır. Saray giyiminde kullanılan renkler daima saraya özgüdür. Osmanlı halkının neler giyebileceği ferman ve nizamnamelerle düzenlenmekte ve halkın herşeyi giymesi yasaklanmaktadır. Hıristiyan, Musevi ve diğer dini inançlara mensup insanlar ile din görevlilerinin giysileri de biçim ve renkleriyle ayrılmıştır. “Ayrıca giyenin mevkii ne olursa olsun, giysileri, giydiği yere ve zamana göre değişmektedir” (Uğurlu, 2019: 167).

Fotoğraf 14. Gülistani kemha kaftan, Şehzade Bayezid, 16 yüzyıl, (Taşkın&Cangökçe, 2005: 12)

Osmanlı sarayında özellikle tören kaftanları için kırmızı renk çok kullanılan olmuştur. Ayrıca beyaz, krem, altın sarısı, bal rengi, sarı, mavi, yeşil, fıstık yeşili gibi renkler de tercih edilmiştir. 16. yüzyıl ve 17. yüzyıl başında dokunmuş saray dokumalarında kullanılan renkler yedi renk kadar olsa da kumaş motif ve desen kompozisyonlarında motif-kontür bağlantıları için çok renklilik tercih edilmiştir. 16. yüzyılda dokuma renkleri temel renk ve canlı renk değerlerindeyken 17. yüzyılda dokumalarda pastel renkler kullanılmıştır. Dokumalarda kullanılan renklerin kullanım sıklıkları dokumanın dokunduğu döneme göre değişiklik göstermektedir. Osmanlılar için beyaz uğurlu olarak kabul edildiğinden özellikle sultanların tören kaftanlarına kullanılmıştır. Sultanların cenaze törenlerinde siyah, koyu mavi ve mor renkte kaftanlar giymişlerdir.

2.2.4. Motif ve Desen Kompozisyonları

Osmanlı sarayında kullanılan kaftanların motif ve desen kompozisyonlarında genellikle stilize edilmiş çeşitli çiçek, bitki, yaprak gibi organik motifler tercih edilmiştir. Türklerin çiçek sevgisi, saray dokumalarında da etkisini göstermektedir. Osmanlı saray dokumalarında lale, karanfil, gül, nar, sümbül, çam kozalağı, çintemani, bulut, ay, güneş, hançer yaprağı, hatayi, rumi, bahar dalı, pars beneği, kaplan çizgileri, tavus kuşu kuyruğu, çınar yaprakları gibi motifler kullanılmıştır (Öz, 1951: 9; Gürsu, 1988: 44).

15. yüzyıl Osmanlı saray dokumalarında kullanılan rumi, pars beneği, kaplan çizgileri, bulut, nilüfer çiçeği, palmet, lale ve karanfil çiçekleri ile oluşturulan küçük boyutlu motif gruplarının ½ raportlu kompozisyon sistematiğinde tekrarlarla oluşturulmuştur. Bu kompozisyonlar 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini farklı desen kompozisyonlarına bırakmıştır. Oval biçimli şemselerin tam ya da yarım raporlar halinde yerleştirildiği kompozisyonlarla devam etmiştir. Bazı dokumaların desen kompozisyonlarında ise dikey biçimde dalgalı, zikzaklı ya da kırık dallar tam raporlar halinde yerleştirilmiştir (Uğurlu, 2001: 54-55). Bu dokumaların desen kompozisyonlarında ise lale, nar, karanfil, çintemani, üç benek, içiçe benek, hançer yaprakları, çınar yaprağı, kozalak, bulut, yıldız güneş, hilal motifleri sıklıkla kullanılmıştır. “17. yüzyılda ise lale gonca gül, tavus kuşu tüyü, penç motifleri daha çok tercih edilmiş, şemselerin çevresi çiçek dalları ve yapraklarla süslenmiştir” (Uğurlu, 2019: 168).

Fotoğraf 15. Seraser kaftan, 17. yüzyıl ilk çeyreği, TSM 13/265 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 174)

Fotoğraf 16. Çatma kaftan, 16. yüzyıl ortası, TSM 13/8 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 180)

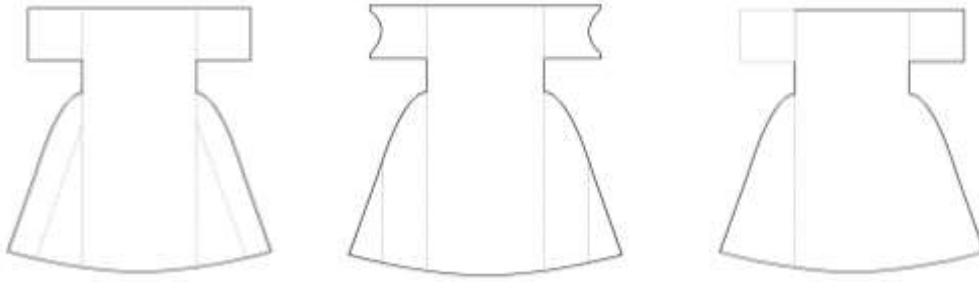
Kaftanlarda kullanılan motifler iki yüzyılda da farklı olmuştur. 16. ve 17. yüzyıl dokumalarında dokuma enine yalın tek motif sığacak biçimde büyük motifler kullanılırken, 17. yüzyıl sonuna doğru ise küçük motiflerle oluşturulan karmaşık desen kompozisyonları tercih edilir olmuştur.

2.2.5. Biçimsel Özellikleri

Kaftan kumaşlarındaki süslemeler, dönemin beğenisi yansıtmakta ve dikkat çekmektedir. Süs ve ihtişam göstergesi olan bu kaftanlarda kullanılan dokumalarının tasarımları usta nakkaşlar tarafından tasarlanmış, en değerli malzemeler kullanılmış, en iyi dokumacılar tarafından dokunmuş, en iyi terziler tarafından statüyü vurgulayacak biçimde ihtişamı yansıtmak kalıplarda dikilmiştir. Bu özellikleriyle sultanın simgesi haline gelmiştir. Sultanın katıldığı törenlerde uzaktan görüldüğünde bile etkileyen, giyenin önemini vurgulayacak biçimde tasarlanarak dokunmuş ve dikilmişlerdir.

Kaftan, Osmanlı erkeğinin toplum içindeki konumunu belli etmede önemli bir işarettir. Aynı zamanda ödüllendirme amacıyla padişah ya da sadrazam tarafından devlete yararlık gösteren vezir, beylerbeyi ve yabancı ülke elçilerine de giydirilmiştir. Murassa, keçe, çuha gibi kumaşlardan yapılan kaftanların kışın giyilenleri kürkle kaplanırdı. Ayrıca Osmanlı Sultanı, hanedanı, yöneticiler ve varlıklı kişilerin kullandığı kaftanlar, zengin işlemeler ve değerli taşlarla süslenmiştir.¹ Sarayda sadrazam ve diğer vezirlerin giyecekleri kaftanlara karar veren “kaftancı ağası” olarak isimlendirilmiş bir görevli çalıştırılmıştır (Cenkmen, 1948: 335-336).

¹ Bkz. AnaBritannica, Encyclopedia Britannica Inc., İstanbul 1988, c. 12, s. 386-387.

Çizim 1. Osmanlı saray kaftanlarında kullanılan kaftan kesimi patronları
Patricia Baker, "The Court Context", *HALI*, Halı Publications Ltd., London 1990, Issue 51.

Osmanlı sarayında astarlı kaftanlara "kapama" denilmektedir ve bu kaftanların içlerine astar ya da kapitone yapılmıştır. Kapitone içler, giyenin daha iyi ısınmasını sağladığı gibi kaftanı şıklaştırmıştır.

Osmanlı sarayında kullanılan kaftanlar sağdan sola doğru kapanması önemli bir Türk geleneğidir. Osmanlı sultanlarının kaftanları boyundan bele kadar iliklenecek biçimde çaprastlar dikilmiştir. Bazı kaftanlarda aşağıya kadar bazılarında ise kısa yırtmaçlar, bazılarında ise arka parçaya yırtmaçta uygulanmıştır. Bazı kaftanlarda gizli cep uygulamaları da yapılmıştır.

Fotoğraf 17. İçi kürklü kemha kaftan, Sultan II. Bayezid, 16. yüzyıl, TSM 13/35
(Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 99)

Fotoğraf 18. Aplike kaftan, Sultan İbrahim, 17. yüzyıl ilk yarısı, TSM 13/486
(Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 215)

Osmanlı sarayında kullanılmış kaftanların yakaları çok çeşitlidir. Kapalı, yuvarlak, kaytanlı, kürklü, V yaka gibi çeşitler kaftan yakalarına kullanılmıştır. Yaka solunda düğme yerine kullanılan Mevlâna topuzu, sağına ise ilmekler dikilmiştir. Mevlâna topuzları ve ilmekler ise çarpana dokumasından yapılan çaprastlar üzerine dikilmiştir. Kaftan kolları kısa ve uzun olarak dikilmektedir. Kaftanların genellikle uzun, geniş yenleri vardır. Kaftan önü açık bırakılarak genellikle bir kuşak bağlanarak kaftan önü kapatılmıştır. Ayrıca takma kollu kaftanlarda vardır.

Kaftanların üzerinde kullanılan kumaşların en küçük ve biçimsiz parçaları, kalıpcıların çok dikkatli çalıştıklarını ve en küçük parçayı ile ziyan etmemiş olduklarını göstermektedir. Bazen yan yana eklenen parçalar farklı renk ve desende yapılmış kumaşlar olmuştur.

Fotoğraf 19. Kaftan kolunda denk gelmeyen kumaşlar, 16. yüzyıl, TSM 13/664 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 155)

Fotoğraf 20. Kemha kumaşında motifler ve zemindeki dolgu motifleri, 16. yüzyıl, TSM 13/664 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 157)

Osmanlı saray dokumaları, Osmanlı sarayında sultan, aile fertleri ve saraydaki kişiler kullanılan dokumalardır. Saray ve saraya bağlı atölyelerde dokunmuş bu dokumalar, zengin malzeme ve önemli tekstil teknikleri içermektedir.

2.2.6. Osmanlı Sarayında Kaftanların Kullanıldığı Yerler

Osmanlılar Bursa'nın alınmasıyla saray yaşantısına özenip Orhan Bey zamanında, komşuları Bizans'ın saray yaşantısı etkisinde kalmıştır. Bunun sonucunda geleneksel giysileri yerine ipekli, lüks giysi ve dokumalar kullanmaya başlamışlardır.

Fotoğraf 21. Tek renk atlas çocuk kaftanı, Sultan Süleyman I, TSM 13/92 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 205)

Fotoğraf 22. Kemha kaftan, 16. yüzyıl ortası, TSM 13/21 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 136)

Murad Hüdavendigâr zamanı sırma ve setr süslemeler başlamış olmasına karşın Hüdavendigâr başına ince bez sarmış, kırmızı renkli çeşitli Germiyan dokumalarından kaftan ve cübbe giymiştir. Fatih Sultan Mehmet ise Bursa, Manisa, Ankara, Diyarbakır dokumalarından sade elbiseler giymiştir. Sarayda 200 amelenin çalıştığı Simkeşhane'yi kuran Yavuz Sultan Selim, Bektaşî örneğindeki gibi çok basit giyinmesine karşılık

oğlu Kanuni Sultan Süleyman şık ve gösterişli giyimi tercih etmiştir. Bir gün çok süslü bir elbiseyle babasının huzuruna çıkan Kanuni'nin süslü giyimine babasının sinirlenerek kızdığı bilinmektedir (Uğurlu, 1994a: 11). "II. Osman (Genç Osman) sade giyindiği için ahali kızardı kendisine; "Osman Çelebi" diye hafife alırlardı. Padişah dediğine kul gerek, ihtişam gerek" (Ortaylı, 1986: 11).

Osmanlı sarayında kullanılan tören kaftanları ise pahalı malzeme, bileşik yapılu dokuma örgüleri, güçlü tasarım ve gösterişli süslerle oluşturmuşlardır. Günümüze kalan dokuma örneklerinde, minyatür ve yazılı belgelerde dokumalarla ilgili ayrıntıların görselleştirildiği ya da belgelendiği görsel ve kayıtlar vardır. Osmanlı sarayındaki kaftanlar kullanılacakları yerlere göre farklı özelliklerle çeşitlenmiştir.

Fotoğraf 23. Aplike kaftan, 17. yüzyıl 2. çeyreği, Sultan İbrahim, TSM 13/558 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 136)

Fotoğraf 24. Kemha çocuk kaftanı, 17. yüzyıl ilk çeyreği, TSM 13/929 (Baker, Tezcan&Wearden, 1996: 117)

Ayrıca Topkapı Sarayında doğan sultan çocukları için de kaftanlar hazırlanarak bebek ve çocuklara giydirilmiştir. Bu kaftanlar dönemin beğeni ve sanat anlayışındaki bütünlüğün her kuşağa nasıl yansıtıldığını göstermektedir. Buradan da anlaşıldığı üzere, bebek, çocuk ve yetişkin elbiseleri aynı model üzerinden yapılmış olduğu ve ayırım yapılmadığı görülmektedir. "Bugün Topkapı Sarayı koleksiyonunda bulunan en seçkin kaftanlar şehzadelere aittir ve muhtemelen sancağa çıktıklarında giydikleri kaftanlardır" (Tezcan, 2006: 18).

Fotoğraf 25. Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonunda korunan bebek kaftanı örnekleri (Tezcan, 2006: 76)

Fotoğraf 26. Sultan Korkud'un sancağa çıkarken giydiği düşünülen dışı İtalyan kadifesi kaftanı, TSM 13/829 (Tezcan, 2006: 18)

“Cülus Töreni, Bahşişi ve Cülus Tebriklerinden, Cenaze Töreni ve Talimatnameden, Kılıç Kuşanma Töreni, Elçi Kabulü, Sefere Çıkış ve Dina-ı Hümayun Toplantıları gibi Resmî Törenler; Arife Töreni ve Arife Divanı, Bayram Töreni, Bayram Alayı, Kurban Bayramında yapılan merasim, Surre-i Hümayun, Hırka-i Saadeti Ziyareti, Mevlid ve Cuma Namazı gibi Dini Törenler; Sünnet Töreni (Sur-i Hümayun), Sünnet Düğünü, Sünnet Merasimi, Evlilik, Evlenme Düğünü; Doğum Törenleri, Beşik Alayı, Bed’i Besmele gibi Toplumsal ve Özel Törenler yapıldığı görülür” (Uğurlu, 2019: 172). Osmanlı sultanları saraydaki törenlerde, giysi ve süslerini göstermişler, saltanat, zenginlik ve güçlerini sergilemişlerdir.

3. SONUÇ

Orta Asya bozkır kültürüyle gelişen ve kalkınan Oğuzlar, Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu’yu yurt edinmişlerdir. Göçebe kültürünü yaklaşık olarak günümüze kadar koruyan ve devam ettiren Yörük ve Türkmen boyları hala mevcuttur.

Anadolu insanı göçebe ve yarı göçebe yaşamına devam etmeye çalışırken Osmanlı Beyliği döneminde özellikle Orhan Gazi’nin yönetimi sırasında eşi Nilüfer Hatun’un Bizanslı olması, Osmanlı Beyliği ile Bizans İmparatorluğu arasında dostluk ilişkilerinin kurulmasına neden olmuştur. Bu ilişkiler aracılığıyla Osmanlılar Bizanslıların saltanat, güç, lüks yaşamlarıyla tanışmışlardır. Bizanslılarla olan ilişkilerinde saray yaşamını tanıyan Osmanlılar, zamanla güç göstergesi saltanat ve lüks içerikli yaşam tarzını benimseyerek saltanat haline gelmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunda saray ve halk yaşamı olmak üzere iki farklı tipte kültür gelişmiştir. Halk basit, pratik ve fonksiyonel giyim tarzını tercih ederken Osmanlı sarayında resmi, dini, özel günler, bayram kutlamaları gibi sosyal ve kalabalık toplantı ve törenlerde Osmanlı sultanları, daha özenli ve saltanatlı kaftanları giymişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu 16.-17. yüzyıllarına ait Topkapı Sarayı Müzesi’nde korunan Osmanlı sultanlarının kaftan ve giysileri incelendiğinde; kullanılan malzeme, teknik, uygulama ve işçilik titizliği, süsleme zenginliği ile yapıldığı dönem hakkında bilgi vermektedir.

16. yüzyıl Osmanlı yönetiminde, padişahın günlük ve merasim giysileri, ahi ve ehl-i hıref birimlerince, kullanılacak kumaşlar için gösterilen özen bunların dikimi içinde gösterilmiştir. Bu amaçla sarayda, padişah giysilerinin dikimi, ehl-i hıref ve hassa terzileri birimlerince yapılıyor, kayıt ve kontrol ediliyordu. “Padişah elbiseleri hazine eşyası sayıldığından hazineye bohçalanarak sarılırdı” (Yaman, 2018: 11). Giysilerin insan karakterini yansıttığı kanısı Türk toplumunda gelenekselleşmiş olsa da halkın önemseydiği bu uygulama Osmanlı sarayında pek görülmez. Hatta takıntılı ve deli olduğu bilinen sultanlara kaftan giydirildiği biliniyor.

Osmanlı sarayında şehzadelerin yani sultan çocuklarının kaftanları da Osmanlı saray dokumalarından yapılırdı. Sultan kaftanlarının aynı modeli iki yaşındaki çocuğa da sekiz yaşındaki çocuğa da dikilmekteydi. Henüz çocuk modası yaygınlaşmadığı için babasının kaftanının küçük bedeni şehzadelere de hazırlanmaktaydı.

Sarayda padişahlar için özenle dikilmiş olan giysiler ölümleri sonunda bohçalanıp, etiketlenip saklanırdı. Topkapı sarayı müze yapıldıktan sonra yapılan restorasyonlarda bulunan padişah bohçaları, bu bohçalardaki padişah giysileri, Fikret Altay’ın (1979) “Kaftanlar” yayınına göre 2000 ni aşkın sayıda çeşitli giysi örneğidir ve 200’e yakın kaftan bulunmuştur. Bunlardan Fatih Sultan Mehmed öncesi padişah bohçalarının etiketi yoktur. Atatürk’ün müze yaptığı Topkapı Sarayı Müzesinde; Fatih Sultan Mehmed’in 21 kaftanı, Kanuni Sultan Süleyman’ın 77, I. Ahmet’in 13. II. Osman’ın 30, IV. Murat’ın 27 kaftanı ve son dönem padişah giysileri sergilenmiştir (Öztürk&Yazar, 2017: 153).

Osmanlı sultanlarının resmi, dini ve özel törenlerde kullandıkları tören kaftanları ise sultanın statüsünü, ihtişamını ve beğenisini yansıtmıştır. Osmanlı sultanlarının tören kaftanları, dönemin teknolojisi, sanatsal eğilimler, ihtiyaçlar, üst düzey yöneticilerin zevkini, yaşayış tarzlarını anlayabilmek için önemli kültürel miras örnekleridir.

KAYNAKÇA

- Altay, F. (1979). *Kaftanlar*, Yapı Kredi Bankası Kültür Yayınları.
- And, M. (1982). *Osmanlı şenliklerinde Türk sanatları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- And, M. (1993). *16. yüzyılda İstanbul*, Akbank Kültür ve Sanat Yayınları.
- Atasoy, N. (1997). *1582 Surname-i Hümayun düğün kitabı*, Koçbank Yayınları.
- Atasoy, N., Denny, W.B., Mackie, L. W. & Tezcan, H. (2001). *İpek Osmanlı dokuma sanatı*, TEB İletişim ve Yayıncılık.
- Baker, P, L. (1990), The court context, *Halı*, 12 (51), 131–135.
- Baker, P. & Tezcan, H. & Wearden, J. (1996). *Silks for the sultans*, Published by Ertuğ & Kocabıyık.
- Cenkmen, E. (1948). *Osmanlı sarayı ve kıyafetleri*, Türkiye Yayınevi.
- Dalsar, F. (1960). *Bursa'da ipekçilik*, Sermet Matbaası.
- Gürsu, N. (1986). *Türk dokumacılık sanatı*, Redhouse Yayınevi.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk giyim, kuşam ve süslenme sözlüğü*, Sümerbank Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1983). *Osmanlılarda narh müessesesi ve 1640 tarihli narh defteri*, Enderun Kitabevi.
- Ortaylı, İ. (1986). *İstanbul'dan sayfalar*, Hil Yayınları.
- Öz, T. (1946). *Türk kumaş ve kadifeleri I*, Milli Eğitim Basımevi.
- Öz, T. (1951). *Türk kumaş ve kadifeleri II*, Milli Eğitim Basımevi.
- Öztürk, H. & Yazar, T. (2017). Dokuma ve motif özellikleri açısından sembolik değer olarak Osmanlı padişah kaftanları ve şifreleri, *Researcher: Social Science Studies*, 5 (10), 148-169.
- Râsim, A. (1994). *Osmanlı tarihi (seçmeler)*, İ. Parmaksızoğlu (Der.), Milli Eğitim Basımevi.
- Reyhanlı, T. (1983). *İngiliz gezginlerine göre XVI. yüzyılda İstanbul'da hayat (1582-1599)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (1961). *Çocuk elbiseleri sergisi*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.
- Tansuğ, S. (1993). *Şenlikname düzeni*, Yapı Kredi Yayınları.
- Taşkın, B. & Cangökçe, H. (2005). Ottoman kaftans, *Cornucopia Magazine*, (34), 7-14.
- Tezcan, H. (2006). *Osmanlı sarayının çocukları şehzadeler ve hanım sultanlarının yaşamları, giysileri, Aygaz*.
- Uğurlu, A. (1987). Osmanlı yönetiminde Anadolu dokuma sanatı. *İlgi*, Apa Ofset Basımevi, (51), 24-29.
- Uğurlu, A. (1994a). Osmanlı dokumalarında süs ve ihtişam. *İlgi*, Apa Ofset Basımevi, (76), 10-13.
- Uğurlu, A. (1994b). Osmanlı saray dokumalarında ipek, altın, gümüş kullanımı. *Antik & Dekor*, Antik A.Ş. Yayınları, (24), 94-98.
- Uğurlu, S. S. (2001). *Klasik Osmanlı dönemi (16. Yy. ve 17. Yy.) saray dokumalarının motif gelişimleri ve kompozisyon sistematiği*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. (101825), SB Enstitüsü, Mimar Sinan Üniversitesi.
- Uğurlu, S. S. (2019). Geleneksel sanatın toplum yaşamına etkisine bir örnek: Osmanlı sarayı tören kaftanları, *Sanatta gelenek gelenekte sanat sempozyumu*, Zeynep Koç Şereoğlu Danış vd. (Ed.), Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yaman, B. (2018). *Sarayın terzileri 16-18. yüzyıl Osmanlı hassa kıyafet birimleri*, Kitap Yayınevi.
- (1958). *Kanuni Sultan Süleyman sergisi*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları.